

Diskussion

Magtstatens transformationer – et svar

AF

LEON JESPERSEN

Sidste nummer af *Historisk Tidsskrift* rummede en artikel af Sebastian Olden-Jørgensen (SOJ) om magtstatsbegrebets udvikling på tysk og dansk grund.¹ Den meget detaljerede gennemgang af begrebets tyske udvikling rummer dels nyt, dels velkendt stof, men det følgende vedrører kun brugen på dansk grund og kun de væsentligste punkter.

Kritikkens hovedpunkter

I SOJs artikel karakteriseres mit magtstatsbegreb som »et forsøg på at indfange en samfundsmæssig proces med mange aspekter og vekselvirkninger. Den er et samlebegreb med visse idealtypiske træk« (s. 59). Denne karakteristik gentages og knyttes til en række udviklingslinjer: militær revolution, overgang fra domæne- til skattestat, socialdisciplinering, det 17. århundredes krise – nu med den konklusion, at »[magtstatsbegrebet er] ganske ufarligt, men også unødvendigt. Begrebet er så løst og sammensat, at helheden ikke er større end summen af delene, og den analytiske merværdi er derfor begrænset«. Det konkluderes ligeledes: »magtstaten [fremstår] ikke som noget anvendeligt begreb« (s. 62f). Når jeg krediteres for at have introduceret begrebet på dansk grund (s. 58), synes æren at være til at overskue. Under genlæsningen stod det imidlertid stadig klarere for mig, at jeg ikke var alene. Indledningsvis nævnes, at historiske grundbegreber er evigt diskutabile, at det ikke er SOJs hensigt at holde offentlig rettergang, men disse forbehold er hurtigt glemt.

¹ Magtstatens transformationer. En begrebshistorisk og historiografisk undersøgelse. HT 108, s. 30-65. I det følgende henvises blot til sidetal i SOJs indlæg.

På trods af karakteristikken af magtstatsbegrebet som i bedste fald unødvendigt, »fik det lov« at danne omdrejningspunkt for en række drøftelser og et nordisk forskningsprojekt i 1980'erne (s. 56). Alligevel skulle det ikke være blevet diskuteret ret meget (s. 31), men have fundet udbredt anvendelse i Norden med en selvfølgelighed så stor, at SOJ føler sig som den eneste, der ikke var klar over, hvad der mentes (s. 30). Om kolleger hedder det, at »det jævnlige løber historikere i pennen« (s. 63), skønt magtstatsteorien selv egentlig ikke virker overbevisende. SOJ opfordrer derfor til »kritisk eftertanke« (s. 31). Også i andre henseender tegner der sig en dystre udvikling. Knud J.V. Jespersens definition af magtstaten fra 1989, der som den eneste på dansk grund får positive bemærkninger med på vejen, eksisterer ifølge SOJ kun til 1998, da definitionen ændres, så den netop mister det, SOJ fandt interessant (s. 63). En bredt formuleret opfattelse af, at magtstatsbegrebet blot løber kolleger i pennen, en ensidig, negativ kritik af mit magtstatsbegreb, og fremhævelsen af en definition, der efter SOJs eget udsagn synes opgivet af sin ophavsmand – tilsammen giver det anledning til skepsis.

Reaktioner og diskussioner

Hvis man vil behandle magtstatsbegrebet i Danmark, burde professor E. Ladewig Petersen inddrages, men han reduceres til en støtte af min definition (s. 58). Tre Århus-historikere har dog for nylig set netop Ladewig Petersens samt Knud J.V. Jespersens arbejder som grundlag for den senere magtstatsforskning.² Desuden, når et angiveligt unødvendigt og diffust begreb ifølge SOJ »fik lov« at danne grundlag for et nordisk projekt, der blev støttet af nordiske professorer i tidlig-moderne historie, rummer dette indirekte en kritik, der rammer til mange sider.

Det er ukorrekt, at begrebet ikke er blevet diskuteret meget. Ifølge referatet fra historikermødet i 1984, rejste ordstyreren, Rolf Fladby, indledningsvis spørgsmålet, om magtstatsbegrebet i dets foreliggende form var et velegnet instrument til at analysere og tolke den samfundsmæssige og statslige udvikling i Norden i 1600-tallet. Professor Eva Österberg problematiserede alle indlægs identificering af staten med vold og pegede – med baggrund i sine interaktionsundersøgelser – også på centralmagts begrænsede magt og lokalsamfundenes indflydelse

² Mikkel Leth Jespersen, Jeppe Büchert Netterstrøm og Bertel Nygaard: Teorier om statsdannelse og den danske stat 1400-1660. I: På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den Jyske Historiker 116 (2007), s. 23f.

og dermed på en prioritering af andre aspekter end magtstatsindfaldsvinklen.³ Begrebet blev ydermere diskuteret ved etableringen af et nordisk projekt, ved den næste nordiske historikerkongres i 1987 og ved et efterfølgende seminar i Saltsjöbaden for eksperter i tidlig-moderne historie. Det er vist få begreber, der i nordisk sammenhæng er blevet diskuteret ved tre konferencer. Og da projektrapporten forelå, blev den ligeledes anmeldt af kendere af tidlig-moderne historie: Robert Frost, A.F. Upton, Paul Lockhart, Helmuth Backhaus, Steffen Heiberg og Carsten Porskrog Rasmussen.⁴ I SOJs indlæg nævnes kun Frosts anmeldelse, der har undertitlen »shortcomings of Anglo-Saxon History«. Shortcomings refererer ikke til magtstatsbegrebet, for Frost fremhæver netop projektets veldefinerede størrelser.⁵

Begrebet har været særdeles grundigt diskuteret, så hvis det havde så åbenlyse mangler, havde der været rige muligheder for at påpege det. Man kan spørge sig selv, om ikke SOJ med påstanden om manglende diskussion af begrebet simpelthen efterlyser en negativ, kritisk holdning til det.

I SOJs artikel henvises der til den omfattende brug af magtstatsbegrebet i Norden, en brug der altså hævdes at være noget ureflekteret. En omfangsrig note (s. 30, note 1) rummer eksempler på begrebets udbredte anvendelse; men de kan langt fra alle tages til indtægt for, at begrebet er løbet forfatterne i pennen. Blandt benytterne figurerer eksempelvis tre professorer: Øystein Rian, der som medlem – og en år-række også leder af – det nordiske militær- og magtstatsprojekt absolut ikke kan beskyldes for ureflekteret brug, Eva Österberg, der havde sine reservationer, og Harald Gustafsson, der optræder med ikke mindre end tre henvisninger! Gustafsson har skrevet en række dybtgående analyser af den tidlig-moderne stat, så man kan heller ikke seriøst henføre ham til denne gruppe. Hvem det er begrebet blot er løbet i pennen, står mig ikke helt klart. Den omfangsrige note afsluttes med en reference til Den Jyske Historiker, hvor tre Århus-historikere som nævnt ovenfor behandlede temaet statsdannelse. Den følgende note hos SOJ over kritikere af begrebet nævner, at de tre ikke udtalte sig kritisk om

3 E. Ladewig Petersen (red.): Familien i forandring i 18- og 1900-tallet & Mødeberetning. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres, Odense 1984, bd. III, Odense 1986, s. 88-90.

4 Se f.eks. A.F. Upton, *The English Historical Review* nr. 476 (2003), s. 514f.; H. Backhaus, *Historische Zeitschrift* bd. 276 (2003), s. 169-171; C. Porskrog Rasmussen, *Historie* (2001:2), s. 405-408; Robert Frost, *Journal of Early Modern History* bd. 7 (2003), s. 164-171.

5 *Journal of Early Modern History* (2003), s. 166.

magtstatsbegrebet, »som man måske ellers kunne have ventet« (s. 31, n. 2). Hvorfor man kunne det, vides ikke, medmindre det skal betyde at deres dømmekraft underkendes. Mere interessant er, at de tre refererer Knud J.V. Jespersens og Ladewig Petersens betydning for forskning i statsdannelse og henviser til min magtstatsdefinition, ligesom temanummeret rummer en undersøgelse, der ligger tæt op ad denne.⁶

Kritikkens udgangspunkt

SOJ har ret i, at jeg burde have haft en note med hensyn til tre navngivne tyske forskeres benyttelse af magtstatsbegrebet (s. 34f). Her næsten 20 år efter husker jeg det ikke. Lige ved siden af det pågældende sted har jeg en definition af magtstaten – formuleret hen mod afslutningen af det fællesnordiske projekt om »Militær-/magtstaten i Norden i 1500- og 1600-tallet«.⁷ Men overraskende er SOJ i stedet gået tilbage til et nu 24 år gammelt indlæg på det nordiske historikermøde i Odense i 1984 – vel at mærke *før* det nordiske projekt var begyndt. Nogle få linjers citat fra dette indlæg er grundlag for hans vurderinger af, at jeg med små variationer holdt fast ved denne definition (s. 56f). SOJ har desværre overset, at definitionen efterfølgende tydeligere samlede sig om den indre suverænitet, om monopolet på magt, autoritet og legitimitet.

Ovennævnte sted, hvor SOJ hæftede sig ved min manglende henvisning, refererer jeg ellers ganske udtrykkeligt til »min foreløbige definition« i 1984.⁸ I de følgende år arbejdede jeg med begrebet, og man vil derfor kunne finde lidt varierende formuleringer. Det havde været mere rimeligt at tage udgangspunkt i formuleringer fra det nordiske projekts afslutning end før dets start. Begrebets udvikling går hermed tabt. Øystein Rians efterfølgende indledning til det nordiske projekts slutrapport skildrer den fælles projektplatform, hvor magtstaten karakteriseres i statsdannelsesprocessen, men det omtales ikke af SOJ, der hæfter sig ved, at når andre projektdeltagere benytter begrebet, er det mere i Otto Hintzes betydning, med vægt på det militære aspekt. I projektet havde vi denne fælles platform, men man kan ikke forvente, at andre projektdeltagere overtager min definition af begrebet. Rian fremhæver også magtmonopolet i forbindelse med magtstatsbegrebet,

6 Den Jyske Historiker 116, s. 23ff.

7 Leon Jespersen: Magtstat eller minimumsstat? I: Stænder og magtstat. Odense 1989, s. 18f.

8 Sst., s. 19, n. 32. Redaktionen af The Scandinavian Journal of History ønskede indlæggen fra historikermødet i 1984 trykt (jf. SJH 10, 1985, s. 271-304), vel vidende at de kunne have en foreløbig karakter.

»which describes the government that has achieved – or is about to achieve – complete authority over society. The other terms [såsom skat-testat og militærstat] can be subsumed within the bounds of this one«. ⁹ Her gengives det væsentlige i definitionen.

Men SOJ skriver, at mit magtstatsbegreb rummer en bred samlebetegnelse for udviklingslinjer og dynamikker, samt en ideologisk komponent, hvor »læren om suverænitet og statsræson indgår på (næsten) lige fod med militære, økonomiske og sociale forhold«, og at begrebet »ikke i snæver forstand [handler om] staten, dens væsen og formål, men om det tidligt moderne samfund i forandring, hvor den moderne stat vokser frem til at blive den dominerende aktør« (s. 57). Her skal blot henvises til min definition i 1989 – hen mod projektets afslutning – hvor jeg skrev: »Det væsentlige er accepten af en indre suverænitet – af ubestridt myndighed og magtmidler – hos en person og/eller institution«. ¹⁰ Her henviser jeg til min »foreløbige definition« fra 1984 (jf. n. 7 ovf.), som SOJ alligevel har valgt at benytte, og til diskussionerne fra 1984-kongressen, som han har valgt ikke at benytte. Nok så vigtigt fremhæves også her magtmonopolet. Det gør det igen i mit bidrag til slutrapporten fra det nordiske projekt: »The concept of the power state is therefore linked up with the formation of a public state power with a legitimate monopoly of authority and enforcement, having also the necessary means to defend this monopoly«, og »The decisive factor is, however, the acceptance of an inner sovereignty ...«. ¹¹ Sammesteds diskuteres, hvad der adskiller den tidlig-moderne stat fra middelalderens. ¹²

Det væsentlige parameter er dette (tilstræbte) magtmonopol, hvorom en række andre forhold grupperer sig. Det er et parameter, hvor en række samtidige udviklingstræk er med til at karakterisere netop denne periodes statsdannelse. I Den Jyske Historikers temanummer om statsdannelse har de tre Århus-historikere da også klart gengivet dette, og de refererer, at der er tale om en kvalitativt ny form for politisk organisering. ¹³ SOJ har læst deres artikel og refereret til den, men undres over deres manglende kritik af begrebet.

Mange historiske statsbegreber betegner noget evolutionært, men med fremhævelsen af statens (tilstræbte) monopol på myndighed,

⁹ Leon Jespersen (red.): *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*. Odense 2000, s. 27.

¹⁰ Leon Jespersen: *Magtstat eller minimumsstat?*, s. 19.

¹¹ *A Revolution from Above?*, s. 39.

¹² *Sst.*, s. 35-37.

¹³ *Den Jyske Historiker* nr. 116, s. 24f.

magt, autoritet og på at definere statens mål, afgrænsede jeg den over for middelalderens »statsdannelse«. Det drejer sig om statens myndighed / autoritet til at udtage ressourcer til diverse formål samt dens redskaber til at håndhæve dette monopol. Med en sådan definition løber jeg muligvis risikoen for at dele skæbne med Wolfgang Reinhard, hvis senere fremhævelse af statens magtmonopol af SOJ karakteriseres som hverken »særlig dybsindig eller givende« (s. 54), eller måske for at det ikke adskiller sig meget fra Webers. Når jeg i højere grad så magtstaten som et program end en realitet – for et voldsmonopol kan man først tale om på et ret sent tidspunkt – rejses spørgsmålet, om magtstaten repræsenterer samtidens ideal eller en senere tids idealtipe. Men modstillingen kan være falsk; der er ikke nødvendigvis nogen modsætning mellem de to.

SOJ fremhæver Knud J.V. Jespersens magtstatsdefinition som smallere, klarere og mere operationel. I denne definition opereres med en statsmagt, der eksisterede i kraft af sig selv og for sig selv, uden for og hævet over samfundets stænder (s. 58). SOJ må have overset, at jeg i rapporten fra det nordiske projekt selv var inde på spørgsmålet,¹⁴ men når jeg omtaler en statsmagt, der selv definerer sine mål, er jeg omvendt overbevist om, at statsmagten over tid må basere sig på samfundsgrupperinger.

Mens sammenhængen i magtstatsbegrebet træder frem i temanummeret af Den Jyske Historiker, er det fraværende i SOJs indlæg. Mit udgangspunkt i Otto Hintzes magtstatsdefinition skulle desuden give anledning til mystificering (s. 33). Efter et langt referat af Hintze konkluderer SOJ, at mit magtstatsbegreb ikke har meget til fælles med Hintzes. Da jeg netop tog udgangspunkt i dette citat hos Hintze og udtrykkeligt distancerede mig fra hans definition, er hverken dennes indhold eller funktion noget nyt for mig. I min definition nærmer jeg mig Gerhard Oestreich. Men det giver omvendt anledning til »en ikke usandsynlig hypotese, at inspirationen til Leon Jespersens magtstatsbegreb i grunden skal findes hos Oestreich, fra hvem han også kan have overtaget henvisningen til Hintze« (s. 58). Her er tale om gætterier.

Kritikkens perspektiver

Hvad er så konklusionen på kritikken? SOJ foreslår, at man i stedet benytter enklere og klarere begreber som »forvaltningsstat«, »militærstat« eller »fiscal-military state« (s. 63). Så er vi efter min mening tilbage, hvor vi var for 25 år siden. Endvidere fremhæver SOJ det frugtbare

14 A Revolution from Above?, s. 39f.

i at sondre mellem det tidligt moderne og det »rigtigt« moderne, der bedre end magtstatsbegrebet skulle vise statsdannelsen i et moderniseringsperspektiv. I konklusionen slås det fast, at begrebshistoriske og historiografiske undersøgelser ikke direkte kan benyttes til at fælde endelig dom over magtstatsbegrebets analytiske værdi (s. 62). Alligevel fælder SOJ domme over både Knud J.V. Jespersens og mit magtstatsbegreb, ligesom begrebet skulle være løbet mange nutidige historikere i pennen.

Alle begreber har deres tid – også magtstatsbegrebet. Jeg har flere gange fremhævet nødvendigheden af fortsat begrebsmæssig præcision, men også at begrebet kun skal benyttes, så længe det har analytisk værdi. Når man fremlægger nye begrebsdefinitioner, må man være mere forberedt på diskussion og kritik, end hvis man blot følger i fodsporene på andre. De mange reaktioner, jeg har fået fra primært nordiske kolleger gennem de sidste 20 år, har indtil nu både været forståelige og konstruktive, og Den Jyske Historikers temanummer om statsdannelse viser kvalificeret, at magtstatsbegrebet fortsat er anvendeligt.